CONTRIBUȚII LA STUDIUL ETIMOLOGIC AL FRAZEOLOGIEI ROMÂNEȘTI MODERNE*

DE

THEODOR HRISTEA

I.1. Nu demult, am subliniat și am încercat să dovedim că „etimologia cuvintelor cu o foarte bogată frazeologie, precum și a celor care se folosesc numai în expresii, locuțiuni sau alte combinații frazeologice nu este întotdeauna corect ori complet rezolvată în dicționarele mai vechi și mai noi ale limbii române"[1]. Întrucît nu am avut posibilitatea să demonstrăm mai pe larg ceea ce ne-am propus în prea scurtul articol citat, reluăm aici ideea lui principală, încercînd să aducem în sprijinul ei noi argumente și s-o transformăm într-o chestiune de principiu. Totodată, recurgînd la noi fapte, ne mai propunem să justificăm și oportunitatea propunerii pe care am făcut-o în legătură cu alcătuirea unui original și foarte util dicționar al limbii române, care ar urma să fie, în același timp, f r a z e o l o g i c și e t i m o l o g i c.

2. Deși cercetarea noastră este de două ori circumscrisă (o dată la *unitățile frazeologice neologice* și a doua oară la *etimologia* acestora), sîntem, totuși, constrînși să facem cîteva precizări, care, în aparență, nu au o legătură prea strînsă cu ceea ce ne-am propus să discutăm în lucrarea de față. Cea dintîi precizare se referă la statutul f r a z e o l o g i e i, pe care unii cercetători o subordonează sintaxei, alții o înglobează în lexicologie (fiindcă studiază combinațiile stabile de cuvinte), iar alții văd în ea o disciplină lingvistică autonomă (situată la granița dintre sintaxă și vocabular). Acceptînd ultima părere, care este, indiscutabil, cea mai apropiată de rea-

* Pe lîngă abrevierile cunoscute și folosite în mod curent de revistele noastre de specialitate, vor mai fi întrebuințate următoarele: AMERIC. DICT. = *The American Heritage Dictionary of the English Language*, Boston, New York etc., 1969; BORDAS = Maurice Davau, Marcel Cohen și Maurice Lallemand, *Dictionnaire du français vivant*. Éditions Bordas, Paris—Bruxelles—Montreal, 1972; DER = *Dicționar enciclopedic român* (vol. I—IV), București, Editura politică, 1962—1966; D. POL. = *Dicționar politic*, București, Edit. politică, 1975; DTP = *Dicționar tehnic poliglot* (română, rusă, engleză, germană, franceză, spaniolă), București, Edit. tehnică, 1967; LAROUSSE = *Grand Larousse encyclopédique* (în 10 volume), Paris, 1960—1964, cu un „Supplément" (1968); MDE = *Mic dicționar enciclopedic*, București, Edit. enciclopedică română, 1972; MDF = *Mic dicționar filozofic* (ediția a II-a), București, Edit. politică, 1973; PL = *Petit Larousse illustré*, Paris, 1975; QUILLET = *Dictionnaire encyclopédique Quillet* (nouvelle édition entièrement remaniée en six volumes), Paris, 1965; ROBERT = *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* par Paul Robert, Paris, 1973; WEBSTER = *Webster's New World Dictionary of the American Language*. Second College Edition, Cleveland — New York, 1974.

[1] Vezi Th[illegible]. 2/1977, p. 8.

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

litate [2], subliniem totuşi că, după opinia noastră, frazeologia se leagă mai mult de lexicologie decît de sintaxa propriu-zisă, graţie obiectului şi metodelor de investigaţie ale acestei discipline lingvistice. Dealtfel, faptul însuşi că putem vorbi de originea unei *unităţi frazeologice* tot aşa cum vorbim de etimologia unui *cuvînt* (ca simplă *unitate lexicală)* este pentru noi un indiciu că frazeologia se apropie mai mult de lexicologie decît de sintaxă, ceea ce va rezulta mai clar din întreaga discuţie care urmează.

3. În general vorbind, se admite că obiectul de cercetare al frazeologiei îl constituie aşa-zisele **unităţi frazeologice** sau f r a z e o l o g i s m e l e (cum li se spune, din ce în ce mai des, în ultima vreme)[3]. Spre deosebire de *îmbinările libere de cuvinte* (care iau naştere în procesul comunicării), *frazeologismele* sînt consacrate de uz şi sînt simţite ca unităţi distincte tocmai pentru că s-a realizat (într-o măsură mai mică sau mai mare) sudura elementelor care le alcătuiesc. Să se compare, spre exemplu, **artist plastic, artist emerit** şi **artist al poporului** (care sînt unităţi frazeologice clare) cu *artist talentat, artist începător, artist ratat* şi altele, care constituie îmbinări libere de cuvinte. O dovadă că numai primele trei sintagme au statut de frazeologisme găsim şi în faptul că ele sînt singurele pe care le înregistrează şi le explică dicţionarele noastre mai noi (vezi în acest sens : DL, DM, DN, DER, MDE şi DEX, s.v. *artist, emerit* şi *plastic).* După cum s-a subliniat nu o singură dată, unităţile frazeologice sînt, cel mai adesea, echivalente reale sau potenţiale ale cuvintelor, pentru că exprimă ca şi acestea o singură „idee" sau noţiune. În treacăt fie spus, aici trebuie căutată cea mai serioasă dovadă că frazeologia este îndeaproape înrudită cu lexicologia şi că ea nu poate fi, în nici un caz, confundată cu sintaxa ori considerată o simplă ramură a acesteia.

4. Fără a putea intra în amănunte, mai subliniem că graniţele dintre *îmbinările libere de cuvinte* şi *unităţile frazeologice* autentice nu sînt întotdeauna prea uşor de fixat. Tot aşa, în unele cazuri, nu e prea simplu să deosebim o *unitate frazeologică* de un *cuvînt compus*, ceea ce nu trebuie să ne surprindă. În fond, realitatea lingvistică este extrem de variată şi de complexă, din care cauză ea nu poate fi prinsă întotdeauna în „tipare" clare, simple şi, eventual, puţine la număr. Pentru a înţelege dificultăţile la care ne-am referit, este suficient să precizăm că, în urma unei frecvente întrebuinţări, o îmbinare liberă de cuvinte se poate transforma în unitate frazeologică, iar, la rîndul ei, aceasta poate deveni, cu timpul, *cuvînt*

---

[2] Şi pentru care vezi îndeosebi : V. V. Vinogradov, *Основные понятия фразеологии как лингвистической дисциплины* în vol. *„Труды юбилейной научной сессии ЛГУ"*, Leningrad, 1946, p. 45—69 ; A. V. Kunin, *Phraseology as a Linguistic Science*, în „Actes du Xe Congrès international des linguistes", Bucureşti, 1967, vol. II, p. 753—756 ; idem, *Фразеология современного английского языка*, Moscova, 1972, p. 4 et passim ; N. M. Şanski, *Фразеология современного русского языка* (ediţia a II-a), Moscova, 1959, p. 7 şi urm. etc.

[3] Pentru termenul **frazeologism** (care tinde să se impună în lingvistica actuală), vezi printre alţii : A. V. Kunin (lucrările citate), N. M. Şanski (*op. cit.*, p. 2, 10, 14, 17 etc.) ; I. V. Arnold, *Лексикология современного английского языка*, Moscova, 1959 (p. 187, 193, 194, 195, 198, 200 etc.) ; S. N. Lévite, *Cours de lexicologie française*, Minsk, 1963, p. 51—64 ; *Grundlagen der russischen Phraseologie* (Teil II : *Kurzes russisch — deutsches phraseologisches Wörterbuch* de V. T. Škljarov şi H. Engelke) sub redacţia lui R. Eckert, Leipzig, 1973, p. I—XIV ; Ioan Simionică, *Limba franceză contemporană (Lexicologie)*, Bucureşti, E.D.P., 1970, p. 261 ; Vasile P. Soloviov. *Calchierea frazeologismelor figurate în dicţionarele bilingve romanico-slavic*

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

compus tot printr-o folosire frecventă și îndelungată. Dealtfel, chiar Ch. Bally, care a insistat, se pare, cel dintîi asupra diferenței existente între grupurile de cuvinte l i b e r e și cele s t a b i l e, nu a pierdut, totuși, din vedere că între cele două categorii extreme de îmbinări lexicale există o mulțime de cazuri intermediare, care sînt greu de interpretat și de clasificat: „On comprend qu'entre ces deux extrêmes il y a place pour une foule de cas intermédiaires qui ne se laissent ni préciser ni classer. Cela importe peu d'ailleurs; on connaît notre principe de recherche: pas de divisions rigoureuses, mais caractéristique des tendances générales et des faits typiques pouvant servir de points de repère"[4]. Precizările de mai sus sînt, în mare măsură, valabile și pentru diferența pe care e bine s-o facem între *expresii* și *locuțiuni* ca principale tipuri de unități frazeologice[5]. Nu încape îndoială că există foarte multe exemple clare de locuțiuni sau expresii, dar tot atît de adevărat e că, uneori, este realmente dificil să putem afirma cu precizie dacă avem de-a face cu unul sau cu altul dintre cele două concepte. Cauza trebuie căutată în faptul că, în mod obișnuit, o locuțiune provine dintr-o expresie, care, în urma unei folosiri de lungă durată, s-a gramaticalizat, pierzîndu-și expresivitatea. În chip cu totul firesc, pierderea expresivității se realizează în timp și nu neapărat odată sau în mod identic pentru toate subiectele vorbitoare. Întrucît trecerea de la expresie la locuțiune se face în mod treptat, nu este recomandabil ca absolut toate faptele să fie încadrate într-o categorie sau în alta, fiindcă riscăm să contrazicem și aici realitatea lingvistică. Pentru că există riscul de a include printre frazeologisme chiar și unele îmbinări libere de cuvinte (adică trecătoare sau insuficient de stabile), subliniem că, în lucrarea de față, nu vom lua în discuție decît acele combinații lexicale care sînt inserate ca unități frazeologice în cel puțin două dicționare românești sau străine.

5. O altă precizare pe care o mai facem este că unitățile frazeologice se subdivid și ele în diverse categorii, care au fost studiate mai întîi de Charles Bally și apoi (mult mai temeinic) de o întreagă pleiadă de lingviști sovietici în frunte cu V. V. Vinogradov[6]. Termenul însuși de *unitate frazeologică* (fr. *unité phraséologique)* a fost, probabil, folosit mai întîi în

---

[4] Vezi Ch. Bally, *Traité de stylistique française* (ed. a II-a), Heidelberg — Paris, vol. I (1919), p. 68.

[5] Pentru această problemă, ca și pentru originea unor frazeologisme românești, vezi în special Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, 1958, p. 23—179, și *Le concept de locution*, în vol. „Mélanges linguistiques" (publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo), București, 1957, p. 269—289.

[6] La bibliografia deja citată, adăugăm următoarele titluri în ordine cronologică: Ch. Bally, *Précis de stylistique*, Geneva, 1905 (capitolul al IV-lea: „La phraséologie") și *Traité de stylistique française* (ed. amintită), vol. I, p. 66—88; O. J. Tallgren-Tuulio, *Locutions figurées calquées. et non calquées. Essai de classification pour une série de langues littéraires*, în „Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors", 1932, p. 279 și urm.; V. V. Vinogradov, *Русский язык*, Moscova, 1947, p. 21 și urm.; idem, *Об основных типах фразеологических единиц в русском языке*, în culegerea de articole și materiale „А .А. Шахматов", Moscova, 1947, p. 339 și urm.; A. Andrievska, *Cours de lexicologie française*, Kiev, 1958 (capitolul al V-lea: „Phraséologie", p. 86—114) și R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii* (traducere și note de G. Mihăilă), București, 1961, p. 123—133. Informații suplimentare în legătură cu problemele adeseori controversate ale *frazeologiei* pot fi găsite în opera citată a lui N. M. Șanski (mai ales p. 218—222) și la Olga S. Ahmanova, în lucrarea *Очерки по общей и русской лексик*

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

lucrările citate ale lui Ch. Bally, de «unde a fost preluat de lingviștii sovietici, care l-au tradus prin *frazeologhiceskaia ediniţa*. Alături de *unitate frazeologică* şi cu exact acelaşi sens a fost creat, în lingvistica sovietică, derivatul *frazeologism* (în rusă: *frazeologhizm)*, pe care mulţi îl folosesc paralel cu îmbinarea lexicală amintită, faţă de care se află, deocamdată, în raport de sinonimie perfectă. În ceea ce priveşte *unităţile frazeologice*, concepţia lingviştilor sovietici (şi în primul rînd a principalului teoretician, V. V. Vinogradov) nu diferă prea mult de a lui Ch. Bally, cum remarcă, dealtfel, şi A. Andrievska (în *op. cit.*, p. 89). Din această cauză, vom neglija uşoarele diferenţe care există între cei doi învăţaţi şi nu vom intra nici în detalii referitoare la tipurile de unităţi frazeologice, printre care (în afară de **expresii, locuţiuni** etc.) mai sînt incluse, de obicei, şi **maximele** sau **sentinţele**, apoi **zicalele, proverbele** şi aşa-numitele **clişee lingvistice** (de care ne vom ocupa cu altă ocazie).

6. Ultima precizare pe care o mai facem este că, în continuare, nu ne interesează decît acele frazeologisme care, din punct de vedere funcţional şi semantic, sînt echivalente autentice sau numai virtuale ale cuvintelor. Ceea ce le uneşte este faptul că toate sînt combinaţii lexicale cu caracter constant, mai mult ori mai puţin sudate din punctul de vedere al sensului global. Cf. locuţiunea **a cădea de acord** (după fr. *tomber d'accord)*, care echivalează cu „a conveni", sau **satelit artificial,** care traduce rus. *iskustvennîi sputnik* şi care exprimă tot o singură noţiune. În urma acestor consideraţii preliminare (absolut necesare pentru înţelegerea faptelor care vor fi discutate mai departe), trecem la clasificarea şi la examinarea din punctul de vedere pe care ni l-am propus a unei părţi cu totul neînsemnate din bogatul material pe care l-am adunat.

II.I. În calitate de îmbinări lexicale (consacrate de uz şi simţite ca unităţi distincte), frazeologismele pot fi studiate din foarte multe puncte de vedere, începînd, de pildă, cu o r i g i n e a sau cu s t r u c t u r a lor m o r f o - s i n t a c t i c ă şi terminînd, spre exemplu, cu particularităţile de ordin s e m a n t i c, cu d i s t r i b u ţ i a s t i l i s t i c ă sau cu a p a r t e n e n ţ a la anumite domenii de activitate [7]. În ceea ce priveşte proveniența sau **etimologia** lor (singura care ne interesează aici), unităţile frazeologice pot avea, în linii mari, origine e x t e r n ă sau i n t e r n ă. Mai exact spus, ele pot fi: **a)** împrumutate din alte limbi, **b)** calchiate după modele străine şi **c)** create în interiorul unei limbi date din material lexical preexistent. Din precizările făcute anterior s-a putut înţelege că la baza unor astfel de unităţi frazeologice stau, de obicei, îmbinări libere de cuvinte.

2. Împrumuturile frazeologice (de care ne vom ocupa mai întîi) sînt cele mai puţine la număr şi, uneori, ele nu pun nici chiar probleme de adaptare, deoarece multe locuţiuni şi expresii străine sînt preluate şi folosite,

[7] Nu lipsesc nici încercările de a studia chiar v a r i a n t e l e unor unităţi frazeologice, precum şi p o l i s e m i a sau s i n o n i m i a unor frazeologisme din limba română contemporană. În acest sens, merită să fie citat un scurt articol semnat de Ametista Evseev şi intitulat *Contribuţii la studiul variantelor unităţilor frazeologice*, în AUT (seria „ştiinţe filologice"), nr. VII, 1969, p. 245—252. Deşi autoarea face cîteva observaţii care nu vor mai putea fi ignorate, problema pe care o abordează este incomparabil mult mai complexă decît e prezentată şi ar merita să f[illegible]iate.

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

în limba română, **tale quale** (ca să folosim noi înșine un frazeologism din categoria celor pe care le avem acum în vedere). Dintre unitățile frazeologice de origine latină (împrumutate cel mai adesea prin intermediul limbii franceze), reținem cîteva, care ni se par mai frecvente : **ad litteram** și **ad libitum** (inserate chiar în DN, DEX etc.), **alma mater, alter ego, cum grano salis** (pe care unii îl rostesc și poate chiar îl scriu *cum gramo salis)*, **curriculum vitae, de facto** și **de iure, deus ex machina, ex abrupto, ex cáthedra** (greșit accentuat : *catédra)*, **expressis verbis** „în termeni expliciți", **grosso modo** (care ne-a mai putut veni și din italiană, dar nu exclusiv din această limbă, cum se arată în CADE, s.v.), **in extenso** și **in extremis** (rostite adeseori **în** *extenso* și **în** *extremis)*, **ipso facto** „prin chiar acest fapt", **magna cum laude** (scris, uneori, *cum laud*ae), **mea culpa, modus vivendi** (înregistrat în D.POL., p. 375), **mutatis mutandis** „schimbînd ceea ce trebuie schimbat", **nomina odiosa, nota bene** (folosit, uneori, chiar în scris cu sensul de „notă bună" !)[8], **perpetuum mobile** (în DER, vol. III, p. 720), **post festum, primus inter pares; pro domo (sua), pro forma, rara avis, sine die, sine qua non, stricto sensu** (pronunțat și *stricto senso)*, **sui generis** (scris în dicționarele noastre *sui-generis)*, **tabula rasa, tale quale** (citat mai înainte), **vade mecum** și multe altele, care au caracter internațional și care pot fi găsite îndeosebi în dicționarele enciclopedice (românești sau străine) ori într-o lucrare lexicografică specială cum este aceea a lui I. Berg, intitulată : *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre* (ediția a II-a revizuită și adăugită), București, 1969 [9].

3. Cele mai multe frazeologisme împrumutate provin, desigur, din limba franceză și ele ar putea constitui obiectul unei cercetări aparte, în cadrul căreia ar merita să fie examinate din toate punctele de vedere. După părerea noastră, frazeologismele neologice împrumutate din franceză pot fi împărțite în două categorii mai importante, și anume : unele care au fost perfect asimilate de limba română (după ce au suferit, eventual, o ușoară modificare fonetică sau morfologică) și altele care sînt „franțuzisme" în toată puterea cuvîntului (de exemplu : **à contre coeur, à la légère, comme ci comme ça, mise eu scène, parti pris** etc.). Din prima categorie (care este mult mai bine reprezentată), pot fi citate : **artist liric, controlor general, critic literar, director general, jurnal de bord, pareză intestinală, petrol lampant, poet liric, tur de scrutin** și altele, care au, în franceză, o formă identică sau foarte asemănătoare. Într-o categorie intermediară pot fi grupate cîteva fapte de felul lui **mouton doré,** care nu este cunoscut nici unui dicționar românesc și pe care unii vorbitori insuficient instruiți îl pronunță cu toată seriozitatea *muton* **dorel** (printr-o

[8] Pentru cei sceptici dăm două citate din presă, la care am mai putea adăuga cîteva din limba folosită la Radio și la Televiziune : „O plăcere pentru ochi și un *nota bene* la capitolul estetică peisagistică" (în „Informația Bucureștiului", nr. 2721 din an. IX, în articolul *Primăvara pe litoral);* „*Nota bene* regiei (elegantă, aerisită). *Nota bene* și organizatorilor..." (în „Contemporanul", nr. 7 (1215) din 13 februarie 1970, p. 6, col. 7). Cf. și : „*Nota bene* pentru memorie" (cum se exprimă un personaj dintr-o carte pe care a publicat-o Editura Albatros, în anul 1972).

[9] În dicționarele de strictă specialitate mai sînt înregistrate și alte fapte, dar ele nu ne interesează prea mult, tocmai pentru că nu aparțin limbii comune și nici nu au perspectiva generalizării. Cf., spre exemplu : **persona grata** și **persona non grata** (în D. FOL., p. 453 și 455) sau **argum** [illegible] 31).

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

evidentă etimologie populară provocată de influența hipocoristicului *Dorel)*[10].

4. Mult mai numeroase decît ne-am putea închipui sînt și frazeologismele împrumutate din limba i t a l i a n ă, dar, din motive ușor de înțeles, nici aici nu vom oferi o listă completă sau măcar foarte bogată. Dintre cele mai cunoscute, citățm pe următoarele, omițînd în mod conștient frazeologismele care aparțin terminologiei muzicale românești și internaționale[11]: **commedia dell'arte, dolce farniente** (scris, probabil, după franceză și *farniente)*, **fata morgana** (cu prima parte apropiată prin etimologie populară de *fată* < lat. *feta)*, **a giorno** (inserat numai în DN și în unele dicționare franțuzești: PL, ROBERT etc.), **în fine** și **în genere** < it. *in fine* și *in genere* (al căror prim element a fost românizat), **liră sterlină** (pentru care dicționarele noastre trimit în mod greșit la fr., engl. *sterling)*[12], **medic curant** și **medic primar** (cărora, în franceză, le corespund *médecin traitant* și *médecin en chef)*[13], politică internă (care nu poate fi explicată prin franceză, unde există numai *politique intérieure* ca, dealtfel, și *politique extérieure)*, **prima donna** (care la noi s-a transformat în cuvînt compus)[14], **salt mortal** (< it. *salto mortale)*, **tempi passati, tutti frutti** „toate fructele (fig.: „amestecătură") și altele, care sînt mai puțin importante ori pot avea o etimologie multiplă.

5. Un număr relativ mic de frazeologisme sînt de proveniență e n g l e z ă, dar nu trebuie pierdut din vedere că cele mai multe există și în alte limbi (în primul rînd în franceză)[15], așa că posibilitatea unei etimologii *imediate* multiple nu trebuie exclusă chiar cu desăvîrșire. Cîteva dintre ele sînt cunoscute încă din secolul trecut (de exemplu **five o'clock** sau **high life)**[16], iar altele sînt de dată mult mai recentă. Ne referim la: **fair play** (pe care l-am discutat pe larg în LR, nr. 3/1972, p. 186—187), **Foreign office** (care apare destul de frecvent în presa noastră)[17], **gentlemen's agreement** (înregistrat în DER și în D. POL., S.V.), **living room, chewing gum, splendid isolation** (pentru care vezi D.POL., p. 563, col. 2), **mass media** și altele.

---

[10] Florica Dimitrescu ne-a informat, cîndva, că a înregistrat și rostirea **struguri dorel** (în loc de *doré*, cum se spune, în mod corect, după fr. *raisin doré)*.

[11] Ne referim la fapte de felul lui **con brio, con anima, concerto grosso** etc.

[12] Noțiunea exprimată de unitatea frazeologică românească și de cea italiană *(lira sterlina)* este redată în franceză prin *livre sterling*, iar în engleză prin *pound* (izolat din *a pound sterling)*.

[13] În articolul citat din „Rom. lit.", nr. 2/1977, p. 8, am explicat aceste frazeologisme prin it. *medico curante* și, respectiv, *medico primario*, corectînd etimologiile date de dicționarele noastre. Una dintre aceste etimologii a fost acceptată și de Luiza Seche, care (în SMFC, II, p. 107) îl derivă pe *curant* de la verbul *a cura*, neglijînd faptul foarte important că adjectivul în discuție se folosește exclusiv ca element component al unei unități frazeologice, care trebuie ea însăși explicată din punct de vedere etimologic.

[14] Vezi DEX (s.v. *primadonă)* și tratatul *Formarea cuvintelor în limba română* (vol. I: *Compunerea* de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan), București, 1970, p. 93.

[15] Vezi LAROUSSE, BORDAS, QUILLET , ROBERT, PL etc.

[16] Pe care *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație* (ed. a III-a) îl scrie *hailaif!*

[17] Vezi, s[illegible] 1977, p. 6, col. 5.

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

6. Un număr impresionant de frazeologisme neologice românești sînt **calcuri (totale sau parțiale)** îndeosebi după modele franțuzești. Constatarea nu trebuie să ne surprindă, avînd în vedere că, dintre toate limbile europene, franceza este aceea căreia și alte idiomuri îi datorează cele mai multe unități frazeologice (împrumutate ori calchiate). La exemplele de calcuri frazeologice, pe care le-am citat altă dată (vezi *Probleme de etimologie*, p. 178—188), adăugăm, deocamdată, cîteva locuțiuni și expresii verbale care au corespondente perfecte sau aproape perfecte în limba franceză: **a face abstracție** (fr. *faire abstraction*), **a face cauză comună** (fr. *faire cause commune*), **a lua parte** (fr. *prendre part*), **a lua cunoștință** (fr. *prendre connaissance*), **a friza ridicolul** (fr. *friser le ridicule*), **a despuia scrutinul** (fr. *dépouiller le scrutin*), **a semna în alb** (fr. *signer en blanc*), **a fi de bun augur** (fr. *être de bon augure*), **a ține în șah** (fr. *tenir en échec*), **a-și face sînge rău** (fr. *se faire du mauvais sang*), **a trăi pe picior mare** (fr. *vivre sur un grand pied*), **a spăla rufele în familie** (fr. *laver son linge (sale) en famille*), **a avea un dinte contra cuiva** (*avoir une dent contre quelqu'un*) și **a fi între ciocan și nicovală** (fr. *être entre le marteau et l'enclume*)[18]. Tot pe seama influenței franceze trebuie să mai punem și cîteva locuțiuni sau expresii de felul lui: **în cunoștință de cauză, în desperare de cauză, la prima vedere** și **la ordinea zilei**, ale căror modele sînt: *en connaissance de cause, en désespoir de cause, á première vue* și *à l'ordre du jour*.

Dintre unitățile frazeologice a căror structură este de tipul substantiv + adjectiv notăm următoarele: **arbore genealogic** (fr. *arbre généalogique*), **duș scoțian** (fr. *douche écossaise*), **febră puerperală** (fr. *fièvre puerpérale*), **încălzire centrală** (fr. *chauffage central*), **medic legist** (fr. *médecin légiste*), **micul ecran** (fr. *le petit écran*), **căsătorie morganatică** (fr. *mariage morganatique*), **păcat venial** (fr. *péché véniel*), **scaun pliant** (fr. *chaise pliante*), **trimis special** [fr. *envoyé spécial (d'un journal)*] și multe altele, care sînt, precum se vede, calcuri frazeologice parțiale[19].

III.1. Renunțînd la formațiile interne (dintre care o bună parte vor constitui obiectul de cercetare al unui studiu intitulat *Derivarea frazeologică în limba română*), ne vom ocupa, în continuare, de cîteva cuvinte a căror frazeologie este atît de bogată, încît ne-a sugerat chiar crearea conceptului de **familie frazeologică** (un fel de *pendant* al lui **familie lexicală**). Înțelesul pe care îl dăm noului concept este de „totalitate a unităților frazeologice (de proveniență internă sau externă) care au în comun cel puțin un element component". În funcție de complexitatea structurii ei, o unitate frazeologică poate să aparțină la două sau mai multe asemenea familii. Astfel, **om de paie** (calchiat după fr. *homme de paille*), face parte atît din bogata familie frazeologică a lui *om*, cît și din cea similară a lui *pai* (unde îl găsim înregistrat de majoritatea dicționarelor românești).

---

[18] Expresia este înregistrată în ROBERT (s.v. *marteau*) exact cu această formă.

[19] Tot printr-un astfel de calc se explică, probabil, și **politică externă**, numai că, de data aceasta, modelul n-ar trebui căutat în franceză (unde se spune *politique extérieure*), ci mai degrabă în italiană, deci în acea limbă din care am împrumutat și sintagma *politică internă* (vezi cele spuse mai înainte). Întrucît era greu ca unitatea frazeologică italiană *politica estera* să fie împrumutată sub această formă, al doilea element care o compune a putut fi tradus prin **externă**, realizîndu-se astfel o simetrie perfectă cu *politică* **internă** (ambele determinante adjectivale au r

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

2. Primul cuvînt a cărui familie frazeologică ne interesează este **cîmp** (insuficient explicat în dicționarele noastre prin lat. *campus)*. Că aceasta este realitatea ne-o dovedesc cele cîteva sensuri neologice ale acestui substantiv, precum și numeroasele combinații frazeologice în care el intră ca element component de bază. Înșirăm aici numai cîteva dintre ele, care sînt inserate și în DEX și care au o structură de tipul substantiv + adjectiv: **cîmp electric** (cf. fr. *champ électrique)*, **cîmp magnetic** (cf. fr. *champ magnétique)*, **cîmp electromagnetic** (cf. fr. *champ électromagnétique)*, **cîmp operator** (cf. fr. *champ opératoire)*, **cîmp vizual** (cf. fr. *champ visuel)* și **cîmp sonor,** care traduce, probabil, rus. *zvukovoe pole* și care este sinonim perfect cu *cîmp acustic* (singurul pe care l-am găsit în franceză și în engleză; cf. *champ acoustique* și *acoustic field)*. Din domeniul terminologiei lingvistice, ar mai putea fi amintite cel puțin 10 unități frazeologice care au o structură de același tip, dar care nu figurează în dicționarele noastre obișnuite: **cîmp lingvistic** (cf. germ. *sprachliches Feld;* fr. *champ linguistique)*, **cîmp semantic** (germ. *semantisches/semasiologisches Feld;* fr. *champ sémantique)*, **cîmp morfo-semantic** (cf. fr. *champ morpho-sémantique)*, **cîmp lexical** (cf. fr. *champ lexical)*, **cîmp noțional** (cf. fr. *champ notionnel)*, **cîmp conceptual** (cf. fr. *champ conceptuel)*, **cîmp derivațional** (cf. fr. *champ dérivationnel)*, **cîmp sintactic** (cf. fr. *champ syntaxique)*, **cîmp stilistic** (cf. fr. *champ stylistique)* și chiar **cîmp asociativ** (după fr. *champ associatif*, o creație mai veche a lui Ch. Bally).

3. În următoarele frazeologisme, *cîmp* primește o determinare substantivală de tipul atributului prepozițional: **cîmp de bătaie** (cf. fr. *champ de bataille);* **cîmp de tragere** (cf. fr. *champ de tir)*, **cîmp de manevre** (cf. fr. *champ de manoeuvre)*, **cîmp de gravitație** (cf. fr. *champ de gravitation)* ș.a. Pentru încă vreo 20 de unități frazeologice care aparțin exclusiv terminologiei științifice de strictă specialitate (cf. *cîmp accelerator*, *cîmp scalar*, *cîmp de dispersie* și altele), ne mulțumim cu o simplă trimitere la DER, MDE și DTP (p. 149, unde pot fi găsite și corespondentele din principalele limbi europene ale frazeologismelor în discuție). Chiar fără să le mai examinăm și pe acestea, ni se pare clar că, pentru etimologia lui *cîmp*, trebuie să ne referim într-un fel oarecare măcar la fr. *champ*, el însuși un continuator al lat. *campus*.

IV.1. Pentru a ne da seama cît de important este studiul frazeologiei și ce servicii poate să aducă el etimologiei, ne vom mai ocupa tot aici de „familia frazeologică" a unui cuvînt care aparține terminologiei politice și pe care dicționarele noastre îl explică exclusiv prin slavă. Este vorba de substantivul **război,** care intră în tot felul de combinații frazeologice, aproape toate calchiate după modele franțuzești. În cele ce urmează, ele vor fi împărțite în două mari categorii, ținînd seamă de faptul că, în structura lor, *război* poate intra fie ca termen determinat, fie ca element determinant, precedat, cel mai adesea, de prepoziția *de*. Înșirăm, mai întîi, combinațiile frazeologice din prima categorie, indicînd, ca de obicei, modelul francez pe care îl imită: **război de agresiune** (cf. fr. *guerre d'agression)*, **război de apărare** (cf. fr. *guerre de défense)*, **război de cucerire** (cf. fr. *guerre de conquête)*, **război de eliberare** (cf. fr. *guerre de libération)*, **război de exterminare** (cf. fr. *guerre d'extermination)*, **război de hărțuire** (cf. fr. *guerre d'* **magnificență**

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

(în DLR, tom. VI, fasc. 1, p. 30, col. 2, cf. fr. *guerre de magnificence)*, **război de partizani** (cf. fr. *guerre de partisans)*, **război de propagandă** (cf. fr. *guerre de propagande)*, **război de succesiune** (cf. fr. *guerre de succession)*, **război aerian** (cf. fr. *guerre aérienne)*, **război atomic** (cf. fr. *guerre atomique)*, **război bacteriologic** (cf. fr. *guerre bactériologique)*, **război civil** (cf. fr. *guerre civile)*, **război colonial** (cf. fr. *guerre coloniale)*, **război deschis** (cf. fr. *guerre ouverte)*, **război economic** (cf. fr. *guerre économique)*, **război electronic** (cf. fr. *guerre électronique)*, **război ideologic** (cf. fr. *guerre idéologique)*, **război local** (cf. fr. *guerre locale)*, **război naval** (cf. fr. *guerre navale)*, **război mondial** (cf. fr. *guerre mondiale)*, **război al nervilor** (cf. fr. *guerre des nerfs)*, **război rasial** (cf. fr. *guerre raciale)*, **război psihologic** (în D. FOL., p. 498, unde este considerat sinonim cu *război al nervilor*; cf. fr. *guerre psychologique)*, **război sfînt** (cf. fr. *guerre sainte)*, **război submarin** (cf. fr. *guerre sous-marine)*, **război terestru** (cf. fr. *guerre terrestre)* și **Războiul de secesiune** (în DEX, D.FOL.,, p. 536 etc., după fr. *La guerre de Sécession;* engl. *War of Secession)*. În engleza americană se spune pur și simplu: *Civil War* „Războiul civil" (cf. AMERIC. DICT. și WEBSTER s.v. *secession)*.

2. Cam tot atît de numeroase sînt și combinațiile frazeologice în a căror structură *război* apare ca element determinant sau determinativ. Iată mai întîi cîteva formate din doi termeni cu conținut lexical, dintre care primul este un verb, iar al doilea este substantivul *război*, precedat, uneori, de prepoziția *în*: **a declara război** (cf. fr. *déclarer la guerre)*, **a purta război** (cf. fr. *porter la guerre)*, **a fi în război** (cf. fr. *être en guerre)* și **a intra în război** (cf. fr. *entrer en guerre)*. În aproape toate celelalte cazuri, *război* este precedat de prepoziția *de*, împreună cu care formează un atribut substantival prepozițional: **arme de război** (cf. fr. *armes de guerre)*, **comunicat de război** (cf. fr. *communiqué de guerre)*, **consiliu de război** (cf. fr. *conseil de guerre)*, **crimă de război** (cf. fr. *crime de guerre)*, **criminal de război** (cf. fr. *criminel de guerre)*, **declarație de război** (cf. fr. *déclaration de guerre)*, **despăgubiri de război** (cf. fr. *indemnités de guerre)*, **focar de război** (cf. fr. *foyer de guerre)*, **industrie de război** (cf. fr. *industrie de guerre)*, **marină de război** (cf. fr. *marine de guerre)*, **mașină de război** (cf. fr. *machine de guerre*, pentru al cărui sens vezi PL, p. 611, col. 1), **material de război** (cf. fr. *matériel de guerre)*, **mutilat de război** (cf. fr. *mutilé de guerre)*, **navă de război** (cf. fr. *navire de guerre)*, **om de război** (cf. fr. *homme de guerre)*, **operații de război** (cf. fr. *opérations de guerre)*, **pe picior de război** (cf. fr. *sur le pied de guerre)*, **prizonier de război** (cf. fr. *prisonnier de guerre)*, **rănit în război** (cf. fr. *blessé de guerre)*, **stare de război** (cf. fr. *état de guerre)*, **stricăciuni de război** (cf. fr. *dommages de guerre*, care a mai fost tradus în românește și prin **pagube de război)**, **vas de război** (cf. fr. *vaisseau de guerre)* etc.

Tot aici s-ar mai putea adăuga **școală superioară de război,** care reprezintă traducerea literală a fr. *école supérieure de guerre.* În limba română actuală, această unitate frazeologică a fost înlocuită cu *academie militară*, cum rezultă și din DLR (tom. IX, p. 189, col. 2). Ieșit din uz mai este și **ministru de război** (înregistrat în CADE, p. 1052, col. 2), căruia în franceză îi corespunde *ministre de la guerre* (pentru care vezi în special QUILLET, p. 2643).

3. În cîteva cazuri avem a face cu calcuri după modele rusești ușor de identific[illegible] **război** (explicat

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

pe larg în DER, MDE şi D. POL.). Fiind vorba de exprimarea unei realităţi din Rusia Sovietică (anii 1918—1920), nu încape nici măcar cea mai mică îndoială că ne aflăm în faţa unui calc frazeologic după rus. *voennîi kommunizm*. Mai puţin clară este situaţia sintagmelor cu caracter de unităţi frazeologice, **război drept** şi **război nedrept,** ale căror corespondente, în limba rusă, sînt *spravedlivaia voina* şi *nespravedlivaia voina*. În sprijinul părerii că şi aici avem de-a face cu calcuri după rusă pot fi invocate cel puţin două argumente. Este vorba, mai întîi, de faptul că aceste îmbinări frazeologice sînt bine atestate în traducerile făcute din rusă (în special prin deceniile al V-lea şi al VI-lea, cînd cele două expresii s-au şi fixat definitiv în limba română). Un alt argument (cel puţin tot atît de important) trebuie căutat în faptul că distincţia dintre războaiele juste şi nejuste a fost făcută pentru prima oară în literatura marxist-leninistă, cum rezultă, printre altele, şi din următorul citat : „Ţinînd seama de caracterul războaielor, marxism-leninismul le împarte în *războaie drepte* şi *războaie nedrepte*" (DER, p. 51, col. 2). Existenţa sintagmelor franţuzeşti *guerre juste* şi *guerre injuste* (pentru care vezi QUILLET etc.) nu infirmă cele spuse mai sus, întrucît aceste două îmbinări frazeologice au apărut sub influenţa aceloraşi modele ruseşti şi ele se întîlnesc mai ales în lucrările şi în publicaţiile editate de Partidul Comunist Francez.

4. Cîteva unităţi frazeologice au, foarte probabil, origine multiplă, dar acest lucru este mai greu de demonstrat, din cauză că nu dispunem de suficiente atestări. Printre faptele pe care le avem în vedere, de data aceasta, se numără şi **război rece,** căruia îi corespund : în rusă — *holodnaia voina*, în franceză — *guerre froide*, în italiană — *guerra fredda*, în germană — *kalter Krieg* şi în engleză — *cold war*. Se pare că cea mai veche dintre aceste îmbinări frazeologice cu structură similară este engl. americ. *cold war* (pentru care vezi WEBSTER, p. 278, şi AMERIC. DICT., p. 260). Toate celelalte frazeologisme reprezintă, în ultimă analiză, imitaţii directe ori indirecte ale acestui model primordial [20].

V.1. În urma întregii discuţii (pe care spaţiul ne obligă s-o limităm), se desprinde mai întîi o constatare referitoare la marea bogăţie şi varietate ce caracterizează frazeologia insuficient studiată a limbii române moderne şi îndeosebi actuale. O cercetare exhaustivă (după metoda pe care am folosit-o aici) ne-ar conduce, probabil, la concluzia foarte inte-

---

[20] Vezi Bruno Migliorini, *The Italian Language*, New York, 1966, p. 492. Autorul consideră că ital. *guerra fredda* este o copie direct după *cold war*, ceea ce ar fi o dovadă că în engleză trebuie căutat modelul ultim sau originar al tuturor frazeologismelor citate şi al altora, pe care nu le mai menţionăm. Cît priveşte îmbinarea frazeologică românească **război rece,** aceasta poate fi explicată la fel de bine prin fr. *guerre froide* şi prin rus. *holodnaia voina*. Vezi Th. Hristea, *Calcul internaţional*, în SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 503—504.Mai mult ca o curiozitate, notăm că franceza cunoaşte chiar expresia **guerre chaude,** creată prin analogie cu *guerre froide* şi atestată în LAROUSSE, unde e astfel definită : „hostilités ouvertes entre deux États" (vezi „Supplément", p. 441, col. 2). În ultima vreme, a început să se vorbească şi la noi despre **războiul ecologic** (vezi „Scînteia", nr. 10 592 din 9 sept. 1976, p. 6, col. 4), după fr. *guerre écologique* (atestat în presă) şi, poate, chiar engl. *ecological war* (neîntîlnit încă de noi).

Fără a insista asupra lui (întrucît este considerat un cuvînt compus, nu un frazeologism), îl menţionăm aici şi pe **război-fulger**, care traduce germ. *Blitzkrieg*, dar şi fr. *guerre éclair* (înregistrat în

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

resantă și importantă că numărul *unităților frazeologice* din limba română nu este, de fapt, mult mai mic decît al cuvintelor, adică al *unităților ei lexicale*. O astfel de supoziție pare și mai întemeiată dacă admitem că în sfera frazeologiei intră nu numai unități de felul celor pe care le-am discutat aici, ci și *maxime*, *zicale*, *proverbe* etc.

2. Examinarea sub toate raporturile a întregului material frazeologic de care dispune limba română nu ar fi posibilă decît într-un *dicționar special* de tipul celui pe care îl preconizăm și aici. Paralel cu stabilirea originii celor mai multe frazeologisme, ar putea fi corectată, completată sau măcar precizată etimologia unor cuvinte pentru care lucrările noastre lexicografice ne oferă indicații etimologice mult prea sumare, iar, uneori, chiar inexacte. În scopul completării și precizării etimologiei (chiar în dicționarele obișnuite), ar trebui găsită o formulă lexicografică succintă, prin care să se arate, spre exemplu, că, deși din punct de vedere formal *război* se explică numai prin slavă, în ceea ce privește conținutul semantic și familia lui „frazeologică" acest cuvînt datorează ceva în special fr. *guerre*[21].

3. Pe lîngă avantajele relevate, studiul frazeologiei mai prezintă o importanță deosebită pentru înțelegerea *corectă* și *completă* a două fenomene deosebit de complexe, care sînt **modernizarea** și **relatinizarea** limbii române (examinate, pînă acum, aproape exclusiv în sfera vocabularului). Mai ales așa-zisa r e l a t i n i z a r e (despre care ar fi foarte multe de spus) nu s-a înfăptuit numai prin împrumuturi neologice (cum se afirmă, de obicei), ci și prin apariția, în ultimele două secole, a unui mare număr de *unități frazeologice*, care au fost calchiate și mai rar împrumutate sau create în interiorul limbii române. Paralel cu apariția a numeroase neologisme (elemente componente ale frazeologismelor), o bună parte dintre cuvintele vechi s-au îmbogățit cu noi sensuri (cărora li s-ar putea spune, „frazeologice") și au dobîndit o frecvență superioară, care, de multe ori nu poate fi explicată decît prin reluarea (sub diverse forme) a contactului cu latinitatea și cu romanitatea occidentală. Cazul cuvîntului **cîmp** (pe care l-am discutat mai pe larg, nu este cîtuși de puțin izolat, după cum nu este izolată nici situația neologismului **stat**, care formal se explică prin latină și prin italiană, iar semantic și frazeologic mai ales prin franceză[22].

4. La tot ce am spus pînă aici adăugăm că cercetarea atentă și exhaustivă a frazeologiei ne-ar permite să ne facem o idee mai apropiată de realitate în legătură cu *forța creatoare a limbii române*, precum și cu *diversele influențe* care s-au exercitat asupra ei și care nu pot fi apreciate exact

---

[21] Poate că cel mai bine ar fi ca (în cazul oricărei unități frazeologice împrumutate sau calchiate) să se arate acest lucru în paranteză și după definiție: *salt mortal* (din it.), *tur de scrutin* (din fr.) *turn de fildeș* (după fr.), *comunism de război* (după rus.), *război rece* (după fr., rus. și engl.) etc. Ultimul exemplu arată că principiul e t i m o l o g i e i m u l t i p l e se aplică chiar în cazul unităților frazeologice, dacă acestea au prin sensul și structura lor un caracter internațional.

[22] O dovadă că așa stau lucrurile e faptul că *stat* apare în vreo 20 de unități frazeologice, dintre care cele mai multe sînt calchiate după modelele franțuzești corespunzătoare. Cf.: **om de stat, șef de stat, consiliu de stat, problemă de stat, crimă de stat, lovitură de stat, rațiune de stat**

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)

atîta vreme cît dicționarele ne furnizează numai informații etimologice referitoare la cuvinte, nu și la *unitățile frazeologice* (echivalente reale sau potențiale ale celor dintîi). În ceea ce ne privește, nu avem nici cea mai mică îndoială că, pentru a măsura, spre exemplu, dimensiunile influenței franceze, nu e suficient să numărăm cuvintele pe care le-am împrumutat din această limbă (deci un lucru care s-a făcut deja fără prea mult succes), fiindcă pe lista unor asemenea împrumuturi nu vor figura niciodată lexeme de felul lui *cîmp*, *război*, *țesut* și multe altele. După părerea noastră, ar fi ideal să putem număra și acele *frazeologisme* care sînt împrumutate ori calchiate și pe care numai un **dicționar frazeologic și etimologic** ar putea să ni le pună la dispoziție. În alți termeni, ceea ce recomandăm aici cu insistență este nu numai o statistică l e x i c a l ă, ci și una f r a z e o l o g i c ă, adică un lucru care, după știința noastră, n-a fost încă realizat sau măcar preconizat nici chiar în lingvistica generală.

BDD-A11496 © 1977 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.88 (2026-09-14 21:36:34 UTC)